

nøglehullet

TIL LOKAL-
HISTORIEN



NYT FRA LOKALHISTORISK ARKIV & FORENING I ALLERØD

Nr. 2, 1984



Uggeløse Rytterskole. Lærer Gudmand Larsen spiller violin for en klasse. Et af flere billeder fra den gamle skole, som vi fandt i Det kongelige Biblioteks billedsamling. Fotoserien er taget i 1940'erne af fotograf Th. Andresen, Ordrup.

Tværsnit af Kollerøds historie.

Som et apropos til den nyligt vedtagne bevarende lokalplan er udarbejdet den følgende artikel om Kollerød. Artiklen må nødvendigvis blive i oversigtsform, for skønt man måske ikke tror det, kan der faktisk findes mange kilder til byens og dens beboeres historie. Sådanne kilder vil kunne opsøges på Lokalhistorisk Arkiv i Allerød og på Landsarkivet for Sjælland, og der er således en frugtbar mark for den, der vil gå dybere ind på byens historie.

Den ældste tid.

Før den såkaldte historiske tid ved man ikke meget om Kollerød og den nærmeste omegn. Det er dog sikkert, at der har været menneskelig aktivitet i oldtiden, da der kendes fire rund- og tre langdysser, og hvad der især er bemærkelsesværdigt: Danmarks største lurfund blev gjort i mosehullet Brudevælte ved Fuglerup Gaard midtvejs mellem Kollerød og Lyng. Der blev fundet ialt 6 af disse imponerende musikinstrumenter, og ét af dem blev endda fundet værdigt til at blive skænket til den russiske czar. De resterende findes på Nationalmuseet.

Mellem oldtiden og middelalderen blev mange beboede områder opgivet, og skoven kunne brede sig over de små oldtidsagre. Bebyggelserne i den østlige del af Lyng herred synes således at være forsvundet. I vikingetiden og begyndelsen af middelalderen voksede befolkningen, og man begyndte at rydde skov for at dyrke jorden. I Nordsjælland begyndte rydningen fra Roskilde Fjord, og den nåede de centrale dele af Nordsjælland i begyndelsen af den periode, der kaldes middelalderen (efter år 1000).

Bynavnet.

Stednavneforskningen har været et vigtigt redskab til at bestemme byernes alder. Endelsen -rød tolkes som rydning, og Kollerød er dermed blandt de byer, hvor navnet minder om, at de opstod ved at brænde skoven af og etablere landbrug på stedet. Navnetypen hører til de yngre navne, der først kendes fra den tidlige middelalder, hvor en voksende befolkning med bedre redskaber søgte at klare livets ophold.

Det første led i navnet er mandsnavnet Kolli, der på oldnordisk betyder hoved. Det er vel denne mand, der ryddede skoven, men hvornår det skete, er mere usikkert. Første gang Kollerød nævnes i de skriftlige kilder, er i 1274, men nabobyerne Lyngø og Børstingerød kendes allerede fra 1085, og det er langt fra usandsynligt, at Kollerød kan stamme fra denne tid eller måske endda før.

Middelalderen.

En stor del af det ældste danske kildemateriale er ejendomsdokumenter. Som det gælder i dag, var man interesseret i at kunne bevise sin adkomst til et stykke jord, og denne slags dokumenter bevarede så omhyggeligt, at der eksisterer mange af dem den dag i dag. Et sådant dokument fortæller i 1274 noget om Kollerød. Dokumentet, der er udstedt på Langesøhus i Uggeløse sogn (nu også kaldet Borre voldsted syd for Uggeløse skov), beretter, at Cecilie, Peder Ebbesens datter, skænkede Esrums kloster Kollerød by. I de følgende 25 år findes tilsvarende breve, hvoraf man måske kan slutte, at overdragelsen ikke er sket så hurtigt, som man har lovet i brevet. Et af brevene stammer fra den kendte Jon Little, der tilhørte rigets ledende mænd i Erik Klippings og Erik Menveds tid.

I middelalderen udviklede kirken sig til storgodsejer, bl.a. fordi den modtog gaver som betaling for at afholde messer til forbøn for de afdøde. Dette blev en skik for adelen, og det virker, som om familien, som Cecilie tilhørte, har bortskænket sin ejendom på egnen. Den sidste gave, vi hører om, er fra 1299, og på dette tidspunkt må hele Kollerød by have tilhørt Esrums kloster. Det fremgår af klosterets jordebog, at det i 1497 besad 9 mensiones (gårde) i byen. Indbyggerne har således været fæstebønder, der måtte svare afgifter til klosteret.

Om dette har været en fordel eller ej, kunne vel diskuteres, men sikkert er det, at byen har overlevet senmiddelalderens krise. Denne krise hænger i hvert fald i et vist omfang sammen med en klimaforandring, der mindskede landbrugets afkast. Hvis en befolkning lever nær sultegrænsen, skal der ikke meget til, før dens helbred svækkes. Dødeligheden vokser og modstandskraften overfor sygdomme, bl.a. den frygtede pest, svækkes. Mange landsbyer forsvandt og stod helt eller delvis øde, men som sagt synes Kollerød at have overlevet.

Krongods.

Efter reformationen i 1536 blev kronen den store jordbesidder i Nordsjælland, og den jagtinteresserede Frederik den Anden udbyggede systematisk sin ejendomsret, således at begrebet herregårde næsten ikke kendes i Nordsjælland. Et af de kendteste eksempler på hans godspolitik er mageskiftet med Herluf Trolle, der havde ejendomsretten til Hillerødsholm. I 1560 mageskiftede kongen med Herluf Trolle, således at han fik ejendomsretten til dette gods, og han tog fat på at organisere byggeriet af Frederiksborg slot.

Dette slotsbyggeri fik betydning for Kollerød. I 1570'erne skabte man Kollerød sø, da man med en dæmning spærrede Kollerød Å op for at hæve vandstanden. Vandet førtes videre gennem en nyopgravet grøft gennem Brødeskov, hvor grøften er bevaret, mod Sløttebjerg og Teglgårdssøen. Herfra førtes vandet gennem et rør til Slotsøen. Denne vandvej blev rensset op under Store Nordiske Krig og fik navnet svenskegrøften, da man anvendte svenske krigsfanger til arbejdet. Der er iøvrigt noget, der tyder på, at man meget tidligt har taget fat på at udtørre søen, da der allerede i 1820'erne findes henvisninger til søens udtørring (se den kommende Lyngebog).

Svenskekrigene 1658-1660 ødelagde landets og kronens økonomi. Kongerne måtte opgive dele af krongodset, men i Nordsjælland søgte man virkelig at holde fast på det, da det var herfra, at hoffets forsyninger kom. Kollerød blev i perioden fra 1667 til 1682 ejet af en borgmester Christopher Hansen fra København. Han har i denne periode kunnet nyde indtægterne fra byen, men har vel ellers næppe interesseret sig synderligt for byen. Snarere gjorde kongen det, for han købte den tilbage.

I 1497 var der som nævnt ni gårde i Kollerød. Den næste opgørelse over byen fandt sted ved matrikuleringen i 1680'erne. Det var ikke nyt - snarere tværtimod - at bønderne skulle betale afgifter, men formålet med matriklen var at få foretaget en kortlægning af hele Danmarks landbrugsjord for at få et billede af skatteevnen. I 1682 var der 11 gårde og ni huse uden jord. De jordløse huse har vel haft have, men beboerne har haft et hovederhverv. Nogle må have ernæret sig ved forskelligt håndværk som smed, bødker og lign.

Som krongods måtte bønderne være fæstebønder. De havde ingen ejendomsret til den gård, de dyrkede. Vel fulgte sønnen efter sin fader på nogle gårde, men kunne de ikke magte vedligeholdelse og afgifter, blev de sat på porten, og en ny fæster blev indsat. Tiden var hård.

Stavnsbåndet forhindrede beboerne i at flytte, og kvægst Pest udryddede kreaturbesætningerne i hele byer. Landsbyfællesskabet, der betød, at man var fælles om såning og høst, kunne nok også dæmpe virkelyst, om en sådan nu var tilstede.

Landboreformer.

Dette var utilfredsstillende for kongen og de mere fremadskuende i samfundet, og man begyndte at reformere landbruget. Den lille landbokommission (1784-1788) gjorde en indsats for udskiftning og udflytning, og som kronen på værket indførtes arvefæste. Kollerød blev udskiftet i 1787, og det har været en revolution i dagligdagen. Hvor hver gård tidligere havde haft sin jord spredt udover hele byens agre, blev den samlet, og den enkelte fik en reel dispositionsret til at dyrke sin jord, som han ville. Dermed øgede muligheden for at dyrke jorden mere effektivt og øge høstudbyttet.

Udskiftningen ændrede også byens udseende. Fem af de ti gårde blev flyttet væk fra byen, således at gården blev anbragt sammen med sit jordtilliggende. Det gjaldt gårdene Engeled, Hvilebjerg, Møllemose, Hulhøj og Mellem-skov, medens Lundebakke, Flintholm, Sørup, Brønshøj og Sølvhøj forblev i byen.

Folketællingen 1787 giver et tværsnit af byens befolkning. Der var ialt 195 indbyggere fordelt på 37 husstande. Den første, der opregnes, er skoleholderen. Der var rytterskole i byen. Rytterskolerne, der oprettedes på kron- eller ryttergodset i 1720'erne, var forløbere for det offentlige skolevæsen, der oprettedes efter loven i 1814. Modsat i Uggeløse er rytterskolen i Kollerød ikke bevaret, idet den skolebygning, der stadig findes, er bygget af kommunen i 1870'erne. Rytterskolen havde elever fra Lillerød indtil 1823, da denne by fik sin egen skole.

Der var ti gårdmandsfamilier. En familie bestod af husbond og madmoder og deres børn samt eventuelt aftægtsfolk. Det var nemlig kun de fattige, der skulle understøttes af det offentlige, og det var en fattig og vanærende hjælp. På en af gårdene var der fem tjenestefolk, men i reglen var der færre, f.eks. tjenestekarl, -dreng og -pige. Af husmænd var der 26 husstande. Her var ikke tjenestefolk, men der kunne være aftægtsfolk. Blandt husmændene var der smed, bødker, hjulmand og skomager.

Da udskiftningen var afsluttet, udflyttergårdene bygget og hegn etableret mellem ejendommene, blev gårdmæn-

dene arvefæstere. Dette skete i 1791, og bønderne fik nu en større råderet over deres ejendomme, selvom de stadig havde forpligtelser som at påtage sig hø høsten i de kongelige stutriverange (hoveriet forsvandt altså ikke straks!) og levere køretøj til konge- og amtsrejser. Afgifterne blev også ansat, således at kongen fik en rimelig forrentning af den kapital, der blev investeret i reformerne. Den første husmand, der blev arvefæster, var manden fra Overbjerg. Det skete i 1810, men siden blev de andre husmænd også arvefæstere. Senere blev der mulighed for at købe sig fri fra resterende forpligtelser som f.eks. hø høsten, således at der blev tale om et egentligt selveje.

Efter 1800.

Ved udskiftningen havde gårdene fået samme jordtilliggende, men med tiden skete der forandringer. Der blev udstykket husmandssteder. Lundebakke Gård opkøbte i begyndelsen af dette århundrede en del jord fra gårdene Engeled og Sølvhøj. Den første blev helt nedlagt, og der lå længe ruiner af den vest for byen. Sølvhøj blev revet ned, men stuehuset fik lov til at ligge, indtil det i 1970'erne blev revet ned. Det blev kendt som Det lange Hus og gav husly til tre familier.

I vort århundrede blev jorden interessant på en anden måde end til dyrkning. Man begyndte at udnytte leret. Der gik små teglværksspor til Hammersholt teglværk. Man ser tydeligt syd for byen, at der har været gravet ler, men heldigvis er der blevet en køn sø ud af det. Også vejen mod Lillerød viser spor af lergravningen, idet markerne ligger lavere end vejen, men det er ikke vejen, der er anlagt på en dæmning. Det er det bortgravede ler, der har "sænket" marken.

Der kunne skrives meget om de mennesker, der har boet i byen indenfor de sidste 200 år. Kendt er Ole Kollerød og hans "bedrifter", men andre har sat liv på dagligdagen. Herom kan bl.a. læses i den kommende Lyngebog, så det skal ikke foregribes her.

I de senere år har byen haft de samme problemer som så mange andre småbyer, hvor offentlige institutioner som skolen og private som købmanden forsvinder. Landbruget findes fortsat, men er nu kvægløst. Men nu træder historikeren til side og lader eftertiden om at beskrive denne udvikling.

Peter V. Christensen

Nyt fra arkivet.

Kirkebøger. Fra Landsarkivet har vi tidligere købt kopier af de gamle kirkebøger for Blovstrød sogn 1705-1836, Lillerød sogn 1739-1845, Lynge sogn 1709-1834 og Uggeløse sogn 1643-1823. Materialet er nu blevet registreret og ligger fremme i arkivets håndbibliotek. Der vil være lejlighed til at bese kirkebøgerne ved åbent hus arrangementerne den første onsdag aften i hver måned fra oktober (se side 8.)

Fra Det kongelige Biblioteks billedsamling har vi købt 98 affotograferinger fra lokaliteter i kommunen. En stor del af billederne er gamle postkort. Til vores overraskelse fandt vi et stort antal billeder, som ikke fandtes i arkivet, f.eks. interiører fra Blovstrød og Lillerød kro, Prins Valdemars Hvilehjem, en serie fremragende billeder fra livet på Uggeløse rytterskole i 1940'erne og motiver fra det gamle Vassingerød.

Fra Lillerød skole har vi fået overdraget deres store billedsamling og takket være hjælp fra nu afdøde overlærer Smith fik vi mange gode oplysninger om motiverne. Med denne aflevering har vi nu en pæn samling af klassebilleder, som mange nok er interesserede i at gense.

Af smedemester Gunnar Hansen i Blovstrød har vi fået meget materiale og mange oplysninger om hans smedie, som lå overfor kroen (den anden smedie lå i smedegyden og ejedes af Holger Jensen). Smedien har været i familiens eje i flere generationer, og mellem de to verdenskrige havde man storproduktion af trillebøre i forskellige modeller. Der var ansat en sælger til at køre Danmark rundt og modtage ordrer, og transport af de færdige trillebøre skete fra Lillerød station.

Bastrup by, et lille samfund ved søen og den gamle ruin, havde for mange år siden sin egen købmand og smedie. Det var også her, væver Jens Sørensen og hustru Marie boede i "Væverhuset". Ved ruinen lå "kommunehuset" (kommunens fattighus), inddelt i flere lejligheder. I 1960'erne døde en af de sidste beboere, Vilhelmine, som havde boet der først med sin familie, tilsidst alene. Vi har en kopi af et dokument fra 1847, hvori gårdejer Anders Jensen, Stengården, overdrager Bastrup ruin til kongen (Christian d. VIII) for en sum af 200 rdl.

Medlemsmøder m.m.

Lørdag d. 1. september kl. 10-13: Åbent hus i arkivets lokaler på Skovensvej 6. I forbindelse med "Aktiv-Fritid"-dagen vises bl.a. billeder fra kommunens grænser, f.eks. Krogenlund i vest og Sandholm i øst.

Mandag d. 8. - lørdag d. 27. oktober: Udstillingen "Teglværkerne i Allerød kommune" om Allerød og Blovstrød teglværker vises på hovedbiblioteket, Skovensvej 4, i åbningstiden.

Tirsdag d. 9. oktober kl. 19.30: Medlemsaften. Vi har inviteret tidligere præst ved Blovstrød kirke, pastor Harald Søbye, til at komme og fortælle om sin tid i Blovstrød. Desuden vil vi vise en videofilm, der nyligt er lavet om ham. Mødet er på hovedbiblioteket, Skovensvej 4.

Torsdag d. 15. november kl. 19.30: Medlemsaften. I forbindelse med udgivelsen af bogen om Kildegården i Vassingerød vil bogens forfatter Arne Hyldegaard fortælle om bogens tilblivelse. Den er trykt i et begrænset antal eksemplarer, der vil være til salg denne aften for 40 kr. Resterende eksemplarer vil kunne købes i arkivets åbningstid. Mødet er på hovedbiblioteket, Skovensvej 4.

o-o-o-o-o-o-o

Arkivets åbningstider:

Hver tirsdag kl. 9 - 13, eller efter aftale på telefon 27 08 91 (formiddag).

"Åbent hus".

Den første onsdag i hver måned fra oktober til maj er der "åbent hus" for alle interesserede i arkivets lokaler fra kl. 19.30. I år vil der være mulighed for at få hjælp til læsning af de nyanskaffede kirkebøger (se side 7).